

თბილისის დემოგრაფია

მერაბ ხმალაძე

ეკონომიკური მეცნიერებათა დოქტორი, ასოციირებული პროფესორი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

თბილისის საქართველოში თმაშობს ახა მხორდო წამყვან სოციალური-ეკონომიკური, ახამედ დემოგრაფიულ ხოდს. თბილისში ცხოვრობს საქართველოს მოსახლეობის 32,3 და ქალაქის მოსახლეობის 54,3%. სტატიაში განხილულია საბჭოთამდელი და პოსტსაბჭოთა თბილისის მოსახლეობის დინამიკა. შეფასებულია სხვადასხვა ავტორთა სადაო შეხედულებები თბილისის მოსახლეობის დინამიკის შესახებ და გამოთქმულია ავტორისეული მოსაზრებები. დადგენილია თაჩილი, რომლის შემდეგაც ქართველები გახდნენ თბილისის მოსახლეობის ნახევარზე მეტი. შეფასებულია თბილისის მოსახლეობის ზედაში ბუნებრივი და მიგრაციული მაგების ხოდი. აღსანიშნავია, რომ პოსტსაბჭოთა საქართველოში მოსახლეობის შემცირებით ყველაზე ნაკლებად დაზარადა თბილისი.

ნაშრომის მეთოდოლოგიური ბაზაა კვლევის სტატისტიკური მეთოდოლოგია და ქართველ მეცნიერთა შრომები აღნიშნულ თემაზე: ინფორმაციულ საფუძველს წარმოადგენს საქართველოს მოსახლეობის აღწერების მასალები და მიმდინაჩე დემოგრაფიული სტატისტიკა.

საკვანძო სიტყვები: თბილისის მოსახლეობა, ბუნებრივი მაგება, მიგრაციული მაგება.

I. თბილისის მოსახლეობა საბჭოთამდელ პერიოდში

ისტორიული თბილისის მოსახლეობის დინამიკის შესახებ არის რიგი არაპირდაპირი, ისტორიულ წყაროებზე დაფუძნებული მონაცემები, როგორცაა მაგალითად ის, რომ 853 წელს, ბულა-თურქის ლაშქრობის დროს თბილისში ამოწყვიტეს 50 ათასი, ხოლო ჯალალედინის ლაშქრობის დროს 100 ათასი დაცხვრები (1226 წ) და ა. შ.

უმჯობესია დავეყრდნოთ სტატისტიკურ წყაროებს, თუნდაც გარკვეულად არასრულს. ეს უკანასკნელი შეეხება XIX საუკუნემდელ სტატისტიკურ ინფორმაციას.

პირველი სტატისტიკური მონაცემი თბილისის მოსახლეობის დინამიკის შესახებ ეყრდნობა ქართლ-კახეთის მოსახლეობის დინამიკის 1770 წლის 5 აპრილს შედგენილ ნუსხას. მოცემული წყაროს მიხედვით, ქართლ-კახეთის მოსახლეობა შეადგენდა 761,0 ათასს, მათ შორის ქალაქის - 37,4, ხოლო სოფლის - 723,6 ათასს. თბილისის მოსახლეობა განისაზღვრა 20,9 ათასით, რაც ქართლ-კახეთის მოსახლეობის 2,7 და ქალაქის მოსახლეობის 56,0%-ს შეადგენს. [1,31]

1800 წლისთვის ვ.ჯაოშვილი თბილისის მოსახლეობას ვარაუდობს 15,4 ათასს, ხოლო ა.თოთაძე 1803 წელს - 15,6 ათასს. უკანასკნელი მონაცემები დაფიქსირებულია 1803 წლის თბილისის მოსახლეობის აღწერით.[2,27] ზოგიერთი მონაცემით, 1820-იან წლებში 1800-იან წლებთან შედარებით თბილისის მოსახლეობა გაიზარდა 20 ათას დაცხვრებამდე, ხოლო 1832 წელს მიაღწია 25,9 ათასს.[1,73] 1832 წლის თბილისის მოსახლეობის შესახებ განსხვავებულ მონაცემებს იძლევა კ.ანთაძე, რომლის მიხედვითაც 1832 წელს თბილისის მოსახლეობა 30,0 ათასით განისაზღვრებოდა.[3,173]

ამდაგვარად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ თბილისის მოსახლეობა 1800-იან წლებში მერყეობდა 15-16 ათასის ფარგლებში, ხოლო 1832 წლისთვის 26-30 ათასის ფარგლებში. შესაბამისად, XIX საუკუნის პირველ მესამედში თბილისის მოსახლეობა გაიზარდა 11-14 ათასით. თუ გავასაშუალებთ მონაცემებს, აღმოჩნდება, რომ თბილისის მოსახლეობა 1800-1803 წლებში უნდა ყოფილიყო დაახლოებით 15,5 ათასი, 1832 წელს -28 ათასი, ხოლო მოსახლეობის აბსოლუტური მაგება 1800-1832 წლებში 12,5 ათასი.

თბილისის მოსახლეობის შესახებ ურთიერთსაწინააღმდეგო მონაცემები გვაქვს XIX საუკუნის შუა პერიოდში, თუმცა როგორც ამ საუკუნის პირველ მესამედში, ისე მომდევნო პერიოდში, ყველა მკვლევარი ეყრდნობოდა ერთი და იგივე წყაროს, მოსახლეობის აღწერის მასალებს.

შემდგომი მონაცემები ქ.თბილისის მოსახლეობის რიცხოვნობის შესახებ გაგვაჩნია 1864 და 1865 წლებისთვის. 1864 წლის ზამთარში (იანვარში) და 1865 წლის ზაფხულში თბილისში ჩატარდა მოსახლეობის ერთდღიანი აღწერა, რომელთა მიხედვითაც თბილისის მოსახლეობამ 60,1 და 71,1 ათასი შეადგინა. [3,112] როგორც წესი, თბილისის მოსახლეობა ზაფხულში სამუშაოდ ჩამოსულების შედეგად მეტი იყო, ვიდრე ზამთარში, რითაც უნდა ავსხნათ ერთ წელიწადში (1864-1865) თბილისის მოსახლეობის საკმაოდ მაღალი (11 ათასი მცხოვრები) მატება. ამავე, 1864 წლის აღწერის მასალებზე დაყრდნობით თბილისის მოსახლეობის რიცხოვნობას ცნობილი ქართველი დემოგრაფი ა.თოთაძე განსაზღვრავს 66.9 ათასით.[2,27] 1873 წლისთვის კ. ანთაძე თბილისის მოსახლეობას აფასებს 71,3 ათასით. [3,173]

თბილისში 1876 წლის 25 მარტს ჩატარდა მოსახლეობის ერთდღიანი აღწერა, რომელიც გამოირჩეოდა აღწერის მონაცემების დიდი საიმედოობით და ჩატარდა განსაკუთრებით სრულყოფილად და ორგანიზებულად. 1876 წლის აღწერის მონაცემებზე დაყრდნობით ა.თოთაძე თბილისის მოსახლეობას განსაზღვრავს 104 ათასით, რომელთაგან ქართველი იყო 21,3%, სომეხი - 36,2%, რუსი - 29,6%, დანარჩენი - 12,9%. [2,29]

ქართველები საქართველოს დედაქალაქში მცხოვრებ ეროვნებებს შორის უმცირესობას წარმოადგენდნენ. თვით 1959 წლის აღწერით ქართველი იყო თბილისის მოსახლეობის 48,4%, ხოლო 1970 წელს მიაღწია - 57,5%. თუ გავითვალისწინებთ, რომ 1959 წელს თბილისში ცხოვრობდა 336,3 ათასი, ხოლო 1970 წელს - 511,4 ათასი ქართველი, ქართველების საშუალოწლიური მატება 1959-1970 წლებში ტოლი იქნება 15,9 ათასის ხოლო ქართველების რიცხოვნობა წლების მიხედვით ტოლი იქნება - 1960 წელს - 352,2 ათასის, 1961 წელს - 368,1 ათასის. ამავე, 1961 წელს თბილისის მოსახლეობამ 732,3 ათასი შეადგინა. შესაბამისად მივიღეთ, რომ 1961 წელს ქართველები შეადგენდნენ თბილისის მოსახლეობის 50,3%-ს. **1961 წელი არის ის წყალგამყოფი თბილისის დემოგრაფიულ ისტორიაში, როდესაც ქართველები გახდნენ თბილისის მოსახლეობის ნახევარზე მეტი.**

დავუბრუნდეთ თბილისის დემოგრაფიულ ისტორიას 1876 წლის შემდეგ. თბილისის მოსახლეობის რიცხოვნობის დადგენის შედარებით სანდო წყაროა საქართველოს მოსახლეობის 1886 წლის აღწერა, რომელიც ცნობილია „საოჯახო სიების“ სახელწოდებით. საოჯახო სიების შედგენას თავისი ისტორია აქვს. რუსეთის იმპერიის გადაწყვეტილებით, ოსმალეთის იმპრიასთან გამწვავებული ურთიერთობის გამო, მისი მოსაზღვრე ამიერკავკასიის ტრეიტორიები განთავისუფლებულნი იყვნენ სავალდებულო სამხედრო სამსახურისაგან (რეკრუტისგან), რათა ამ უკანასკნელს ადგილობრივ მოსახლეობასთან არ გამწვავებინა ურთიერთობა. 1877-1878 წლებში მიმდინარეობდა რუსეთ-თურქეთის ომი, რომლის შედეგადაც საქართველოს (იმავედროულად რუსეთის იმპერიას) დაუბრუნდა ოსმალეთის მიერ დაპყრობილი ისტორიული მიწები: აჭარა, შავშეთი, კლარჯეთი, იმერხევი, კოლაარტაანი (ბოლშევიკურმა რუსეთმა XX საუკუნის 20-იან წლებში „კეთილშობილური საქციელით“ ამ მიწების უდიდესი ნაწილი უკან დაუბრუნდა თურქეთს და ახლაც თურქეთის ტერიტორიაზე იმყოფება).

რუსეთის იმპერიის 1886 წლის 26 მაისის კანონით სავალდებულო სამხედრო სამსახური გავრცელდა ამიერკავკასიის ადგილობრივ მოსახლეობაზეც, რასაც მოჰყვა პროტესტის ნიშნად ადგილობრივი მოსახლეობის გამოსვლები.

1886 წლის 26 მაისის კანონის გამოქვეყნებამდე სამი თვით ადრე, 1886 წლის 24 თებერვალს, რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო საბჭომ დაადგინა ამიერკავკასიის მოსახლეობის საოჯახო სიების შედგენა, რათა ეს სიები გამოქვეყნებულიყო სამხედრო ვალდებულებების კანონის განსახორციელებლად და გადასახადების გაწერის მოსაწესრიგებლად.

1886 წლის აპრილში შემუშავებული ფორმის მიხედვით იმავე წლის მაისიდან დეკემბრის მიწურულამდე შედგა ამიერკავკასიის და ნაწილობრივ ჩრდილოეთ კავკასიის მოსახლეობის საოჯახო სიები. თბილისის მოსახლეობა 1886 წელს განისაზღვრა 180,2 ათასით.[3,35] ამავე წელს თბილისის მოსახლეობა ვ. ჯაოშვილის მიერ განისაზღვრა 144,8 ათასით. [1,112] საინტერესო და იმავდროულად პარადოქსულია, რომ ეს ორი განსხვავებული შეფასება ეყრდნობა ერთი და იგივე წყაროს. [4,14]; [5,4]

სრულიად რუსეთის 1897 წლის აღწერის შემდეგ, თბილისის მოსახლეობის რიცხოვნობა გავქვს შესაბამისი აღწერებით, კერძოდ:

- 1897 წ. – 159,6 ათასი;
- 1922 წ. – 234,0 ათასი;
- 1926 წ. – 294,0 ათასი;
- 1939 წ. – 519,2 ათასი;
- 1959 წ. – 703,0 ათასი;
- 1970 წ. – 889,0 ათასი;
- 1979 წ. – 1066,0 ათასი;
- 1989 წ. – 1246,9 ათასი.

თბილისის მოსახლეობამ მილიონს გადააჭარბა 1975 წელს, როდესაც მისი მოსახლეობა გახდა 1003,8 ათასი. უნდა აღვნიშნოთ, რომ 1950 წლიდან მონაცემები თბილისის მოსახლეობის შესახებ გვაქვს ყოველწლიურად. ასევე გვაქვს მონაცემები მისი მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის შესახებ, რაც საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ თბილისის მოსახლეობის ზრდაში ბუნებრივი და მიგრაციული მოძრაობის როლი.

პოსტსაბჭოთა საქართველოში ჩამოყალიბდა სრულიად განსხვავებული, ახალი რეალობა, რომლებიც აისახა თბილისის მოსახლეობაზე და საჭიროებს ცალკე განხილვას.

II. თბილისის მოსახლეობის რიცხოვნობა პოსტსაბჭოთა საქართველოში

პოსტსაბჭოთა საქართველოს დემოგრაფიული ტრანსფორმაცია აისახება, როგორც მთლიანად საქართველოს, ასევე თბილისის მოსახლეობის რიცხოვნობის კლებაში.

თბილისის მოსახლეობის რიცხოვნობის დინამიკა განსხვავდება საქართველოს მოსახლეობის რიცხოვნობის დინამიკისაგან. საქართველოს მოსახლეობა შემცირებას იწყებს 1993 წლიდან, თბილისის - 1995 წლიდან. უფრო მეტი, 1989 – 1994 წლებში თბილისის მოსახლეობა 1246,9 ათასიდან გაიზარდა 1250,7 ათასამდე. ხოლო, 1995 წლისათვის შემცირდა 1205,2 ათასამდე. ე.ი. 45,5 ათასით. 1995 წლიდან 2005 წლამდე პერიოდში თბილისის მოსახლეობა კლებას განიცდის, ხოლო 2005 წლიდან - მატებას. თბილისის მოსახლეობის რიცხოვნობა და მისი დინამიკა 5 წლიანი ინტერვალებით, მოსახლეობის მატების კომპონენტებით მოტანილია ქვემოთ ცხრილში. [6,24-31]; [7]

ცხრილი 1

თბილისის მოსახლეობის რიცხოვნობა 1995 – 2020 წლებში (ათასი)

	მოსახლეობის რიცხოვნობა (ათასი)	მატება პერიოდში + -	მათ შორის	
			ბუნებრივი მატება + -	მიგრაციული მატება + -
1995	1205,3	-	-	-
2000	1072,8	-132,5	-1,44	-131,06
2005	1067,2	-5,6	7,08	-12,68
2010	1100,0	32,8	12,21	20,59
2015	1115,7	15,7	21,16	-5,46
2020	1184,8	69,1	19,63	49,47
1995-2020	-	-20,5	58,64	-79,14

აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ 1995 – 2020 წლებში საქართველოს ქალაქის მოსახლეობა შემცირდა 14,3%-ით, მაშინ, როდესაც ქვეყნის მთელი მოსახლეობა - 21,6%-ით. მოცემულ პერიოდში ქვეყნის მოსახლეობის შემცირების უდიდესი ნაწილი მოდის სოფლის მოსახლეობაზე, რომელიც მოცემულ პერიოდში შემცირდა 30,2%-ით. თუ მოტანილ შეფარდებით სტატისტიკურ მაჩვენებლებს გადავითანთ აბსოლუტურში, მივიღებთ, რომ უკანასკნელი მეოთხედი საუკუნის მანძილზე, საქართველოს მოსახლეობა შემცირდა 1026,3 ათასით, მათ შორის: ქალაქის მოსახლეობის შემცირებაზე მოდის - 367,3 ათასი, ე.ი. 35,8%, ხოლო სოფლის მოსახლეობის შემცირებაზე - 658,0 ათასი, ე.ი. 64,2%.

თბილისი თავისი პრივილეგირებული პოლიტიკურ-ეკონომიკური მდგომარეობის შედეგად ყველაზე ნაკლებად დაზარალდა. მართალია, თბილისის მოსახლეობის საკმაო ნაწილმა საზღვარგარეთს მიაშურა ლუკმა-პურის საძიებლად, მაგრამ თბილისი გარკვეულად შეივსო აფხაზეთიდან და ცხინვალის რეგიონიდან რუსეთის მიერ მოწყობილი ეთნოკონფლიქტების შედეგად დევნილი მოსახლეობით, ასევე საქართველოს სოფლებიდან და ქალაქებიდან თბილისში ჩამოსულებით, რომლებიც დედაქალაქში ეძებდნენ საარსებო საშუალებას. შედეგად, თბილისის მოსახლეობა 1995-2020 წლებში 1205,2 ათასიდან შემცირდა 1184,8 ათასამდე, ე.ი. მხოლოდ 20,4 ათასით (1,7%-ით). თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ 2020 წლისთვის თბილისის მუნიციპალიტეტში შემავალი სასოფლო დასახლებები ითვლიდა 30,5 ათას მცხოვრებს, მაშინ საკუთრივ თბილისის მოსახლეობა ტოლი იქნება 1154,3 ათასის და არა 1184,8 ათასის (1184,8-30,5). მაშინ მივიღებთ, რომ 1995 – 2020 წლებში საკუთრივ თბილისის მოსახლეობა შემცირებულა 50,9 ათასით (1205,2 – 1154,3) და არა 20,4 ათასით (1205,2 – 1184,8). შესაბამისად, შემცირება პროცენტულადაც იქნება 4,2% და არა 1,7%. ნებისმიერ შემთხვევაში თბილისის მოსახლეობა ყველაზე ნაკლებადაა შემცირებული.

არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ თბილისის მოსახლეობა არათანაბრადაა განაწილებული ადმინისტრაციული რაიონების მიხედვით. ასეთი სახის მონაცემებს თბილისის შესახებ იძლევა მოსახლეობის აღწერები, თუმცა არის ადმინისტრაციული აღრიცხვაც, მაგრამ უპირატესობა უნდა მივანიჭოთ აღწერას, რადგან ის იძლევა მონაცემებს ადამიანების ფაქტობრივი საცხოვრებლის მიხედვით, ხოლო ადმინისტრაციული აღრიცხვა-ჩანერის ადგილის მიხედვით. მოსახლეობის 2014 წლის აღწერის მიხედვით, თბილისის მოსახლეობა რაიონების მიხედვით შემდეგნაირად ნაწილდება(ათასი კაცი): სამგორი-177,8(16,0%); გლდანის-177,2(16,0%); ნაძალადევი-154,1(13,9%); საბურთალო-138,5(12,5%); ისანი-125,6(11,3%); ვაკე-111,9(10,1%); დიდუბე-70,0(6,3%); ჩუღურეთი-65,2(5,9%) მთაწმინდა-49,1(4,4%); კრწანისი-39,3(3,6%). ვხედავთ, რომ მოსახლეობის რიცხოვნობის მიხედვით თბილისის რაიონები მეტად არათანაბრადაა განაწილებული. საკმარისია აღვნიშნოთ, რომ სამგორის და გლდანის რაიონები რიცხოვნობით 3,6-ჯერ აღემატება მთაწმინდის და 4,4-ჯერ კრწანისის რაიონს. საინტერესოა, არ ქმნის აღნიშნული ფაქტი პრობლემებს?

განხილულ პერიოდში მნიშვნელოვნად შემცირდა ისეთი ქალაქების მოსახლეობა, როგორცაა ქუთაისი, რუსთავი და ბათუმი, განსაკუთრებით ქუთაისი. ქუთაისის მოსახლეობა 1995 – 2020 წლებში შემცირდა 227,9-დან 169,1 ათასამდე, ე.ი. 25,8%-ით, მაშინ, როდესაც რუსთავის მოსახლეობა შემცირდა 155,5-დან 135,2 ათასამდე, ე.ი. 13,0%-ით, ხოლო ბათუმის მოსახლეობა 144,8 ათასიდან 128,7 ათასამდე, ე.ი. 11,0%-ით.

ჩვენ განვიხილეთ თბილისის მოსახლეობის რიცხოვნობა ორ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში, 1770 წლიდან 2020 წლამდე. განხილული პერიოდი მოიცავს სხვადასხვა ეპოქებში განსხვავებულ და ზოგჯერ არასაიმედო სტატისტიკურ ინფორმაციას, რაც განაპირობებს რიგ შემთხვევაში გაანგარიშებული, შეფასებითი მაჩვენებლების გამოყენებას.

დასკვნა

მეტნაკლებად სანდო სტატისტიკური მონაცემები თბილისის მოსახლეობის შესახებ მოგვეპოვება 1770 წლიდან. ამ წელს შედგენილი ქართლ-კახეთის მოსახლეობის რიცხოვნობის ნუსხის თანახმად, თბილისის მოსახლეობამ შეადგინა 20,9 ათასი კაცი. მე-19-ე საუკუნის დასაწყისისთვის (1800წ.), თბილისის მოსახლეობას ვარაუდობენ 15, ხოლო 1832 წელს - 26 ათასს.

შედარებით მშვიდობიანი ცხოვრების პირობებში, მე-19-ე საუკუნეში, თბილისის მოსახლეობა მნიშვნელოვნად გაიზარდა როგორც ბუნებრივი, ისე მიგრაციული მატების ხარჯზე და საკმაოდ საიმედო, 1876 წლის ერთდღიანი აღწერით, 104 ათასით განისაზღვრა.

1886 წლის ერთდღიანი აღწერით თბილისის მოსახლეობამ 145, ხოლო 1897 წლის აღწერით 160 ათასს მიაღწია. მე-20-ე საუკუნეში თბილისის ზრდა მკვეთრად დაჩქარდა და 1975 წელს მილიონს მიაღწია. 2021 წლის 1 იანვრის მდგომარეობით, თბილისის მოსახლეობა 1202,7 ათასს შეადგენს.

ისტორიულად ქართველები თბილისის მოსახლეობის რიცხოვნობაში დომინანტ ერს არ წარმოადგენდნენ. ჩვენი გაანგარიშებით, ქართველებმა თბილისის მოსახლეობის ნახევარს გადააჭარბეს მხოლოდ 1961 წელს.

ლიტერატურა:

1. ვ. ჯაოშვილი. საქართველოს მოსახლეობა. თბ., 1996 წ;
2. ა. თოთაძე. თბილისის მოსახლეობა. თბ., 2017 წ;
3. კ. ანთაძე. საქართველოს მოსახლეობა XIX საუკუნეში. თბ., 1973 წ;
4. Свод статистических данных о населении закавказского края, извлечённых из посемейных списков 1886 г. Тифлис, 1893;
5. სრულიად საქართველოს ქალაქთა მოსახლეობის 1922 წლის 30 ნოემბრის აღწერის ჯამები. ნაწილი I, დემოგრაფია. ნაკვეთი 2. თბ., 1923 წ;
6. საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები. ტომი I, თბილისი 2003 წ;
7. Geostat.ge

Demographics of Tbilisi

Merab Khmaladze

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Ivane Javakishvili Tbilisi State University*

SUMMARY

More or less reliable statistical data regarding the number of Tbilisi population, can be found since 1770. According to the list of population of Kartli-Kakheti region, as compiled in the above mentioned year, the population of Tbilisi was 20.9 thousand. By the beginning of the 19th century (as at 1800), the population of Tbilisi was estimated at 15 thousand, while in 1832 – at 26 thousand.

In conditions of relatively peaceful period, in the 19th century, the population of Tbilisi increased significantly at the expense of both natural and migratory increases, and according to a very reliable, one-day census conducted in 1876, it was estimated at 104 thousand.

According to one-day census conducted in 1886, the population of Tbilisi reached 145, and according to the 1897 census, it reached 160 thousand. In the 20th century, the growth of Tbilisi population accelerated dramatically and reached one million in 1975. As of January 1, 2021, the population of Tbilisi is 1202.7 thousand.

Historically, Georgians have not been the dominant nation in the population of Tbilisi. According to our calculations, only in 1961 the Georgians exceeded half of the population of Tbilisi.

Key words: Population of Tbilisi; Natural growth; Migration growth.